

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Nora socken är belägen i nordvästra Uppland. Socknen gränsar i nordväst mot Dalälven som här bildar två biflöden: Hedesundfjärden och Färnebofjärden. Landskapet är i huvudsak flackt och mer än hälften av socknens yta är skogbevuxen. Odlingsmarker förekommer främst i sydost. Ett område av mossmark sträcker sig från Hedesundafjärden i norr mot Tärnsjö i söder. Fram till slutet av 1800-talet var Nora socken en bygd med utspridda bondbyar där de viktigaste färdvägarna korsades vid kyrkan i sockens mitt. Ett riktigt sockencentrum uppstod vid 1890-talet då socknens poststation förlades vid bebyggelsen intill kyrkan och samhället fick ortnamnet Tärnsjö. När järnvägen Sala-Gysinge-Gävle öppnades 1901 tog tillväxten fart och stationssamhället Tärnsjö växte fram.

Nora kyrkomiljö är belägen i ett flackt landskap i västra utkanten av Tärnsjö samhälle. Kyrkomiljön angränsar i söder och öster mot åkermark och i norr mot skogsbygd. Kyrkomiljön domineras av kyrkoanläggningen i söder med övrig karaktäristisk bebyggelse i norr. Kyrkomiljön genomkorsas i öst-västlig riktning av en väg. Till skillnad från många andra Uppländska landsortskyrkor ligger Nora kyrkomiljö i anslutning till en något mer omfattande modern bebyggelse i form av Tärnsjö samhälle, som i huvudsak växt fram under 1900-talet. Kyrkomiljön upplevs dock ha ett avskilt läge i förhållande till 1900-talets stationssamhälle. Miljöns lokalisering vid viktiga färdvägar är också karaktäristiskt för denna så kallade övergångsbygd i nordvästra Uppland.

Kyrkomiljön innehåller förutom kyrkan byggnader som belyser de viktiga sockenfunktionerna. Norr om kyrkoanläggningen, invid den västergående vägen mot Holvstaby, ligger det före detta sockenmagasinet samt några modernare garage- och förrådslängor. Magasinet är timrat och användes under 1900-talet som magasin av prästgårdsarrendatorn. Nordväst om kyrkogården återfinns arrendatorbostället med tillhörande arbetarbostad. Norr om kyrkan återfinns det före detta kyrkoherdebostället från 1870 med en tillbyggnad från 1974. Detta fungerar idag som församlingshem. Intill församlingshemmets återfinns även en tiondebod samt en bagar- och tvättstuga. Nordost om kyrkan ligger den före detta komministergården uppförd 1748 som idag fungerar som prästgård. Byggnaden anses vara en av socknens äldsta bevarade byggnader.

Kyrkoanläggningen omgärdas till största del av en bogårdsmur i huggen sten. På kyrkogården återfinns, norr om kyrkan, två mindre likartade byggnader var av den mot väst har funktionen som redskapsbod, men har ursprungligen varit likbod/bårhus. Dess pendang mot öst innehåller personalutrymmen, förråd och offentliga toaletter. Mellan de två byggnaderna och kyrkan återfinns åtta stycken pilastrar, som troligen markerar platsen för den medeltida kyrkogårdens bogårdsmur. På den västra delen av kyrkogården finns Uppståndelsens kapell, uppfört 1958 som ett gravkapell.

2.2 Kyrkan

Nora kyrka har medeltida ursprung och den medeltida kyrkans syd- och östmurar återfinns i den nuvarande kyrkans sydöstra hörn. Litet är känt kring den medeltida kyrkans historia men några inventarier från 1200-talet, såsom dopfont och ett krucifix, tyder på att en kyrka bör ha funnits i socknen under 1200-talets senare hälft. Vid renoveringen av kyrkan 1966 återfanns en vindskiva, som troligtvis härrör till den medeltida kyrkan och vars ornamentik tyder på det

samma. Dendrokronologiska prover fastställer vindskivan till 1300-tal. Likaså blottades vid 1911 års och 1966 års restaureringar medeltidskyrkans grundmurar under den nuvarande kyrkans golv, vilken bekräftar att kyrkan överrensstämmer med den bild som Olof Graus tecknat av kyrkan 1754 i texten "Beskrifningar öfver Wästmanland". Denna teckning visar en stenkyrka av för ärkestiftet vanlig typ, bestående av långhus och kor av samma bredd samt en sakristia vid korets nordvägg samt ett vapenhus utanför ingången i långhusets sydvägg. Taket var ett högt spånbelagt sadeltak. Klockstapeln som avbildas av Grau är troligtvis uppförd under 1600-talets första del.

Troligt är även att kyrkan under Jakob Ulffson tid, 1470-1514, försågs med tegelvalv, ett över koret och ett över långhuset. Ungefär samtidigt bör kyrkan ha försetts med kalkmålningar, vars rester framtagits vid 1911 års restaurering. Fragmenten visar valvens form samt storlek på de pilastrar som bar upp valven samt en fönsternisch. Målningarna dateras till 1400-tal och tillägnas den så kallade Tierps-skolan. Kalkmålningarna konserverades 1911 av konservator C L Lundin och 2003 av Misa Asp. Vid slutet av 1400-talet inköptes ett altarskåp med skulpturer samt ett triumfkrucifix. Under 1500-talet monterades fasta bänkar.

I början av 1700-talet förstörades några fönster i kyrkan för att 1758 bytas helt. 1734 togs en ingång upp i västgaveln. 1768 konstaterades att klockstapeln var i så dåligt skick att den togs ned och renoverades och återuppfördes på annan plats samma år. Under 1700-talet ökade befolkningen i Nora och behovet av en större kyrka blev påtagligt. Då kyrkans underhåll dessutom var kraftigt eftersatt ökade kraven på en ombyggnation. 1762 beslutades på sockenstämman om en nybyggnation och utvidgning av kyrkan skall genomföras.

Ombyggnationen av Nora kyrka genomfördes 1783. Merparten av medeltidskyrkan revs och endast det sydöstra hörnet bevarades i den mer än dubbelt så stora **hallkyrka** med västtorn som uppfördes. Kyrkan utvidgades till dubbla bredden och nästan till dubbla längden och försågs med ett tunnvalv av tegel. Ett torn uppfördes mot väster och en sakristia öster om koret. Den uppförda kyrkan ligger rätt nära Överintendentsämbetets godkända ritning från 1778 och kyrkans nuvarande utseende härrör i stort från denna radikala ombyggnad. De stora förändringar som därefter skett av Nora kyrka kan härledas till fyra renoveringsperioder under 1900-talet; 1911, 1950-51, 1966 samt 1994.

Nora kyrka är **en vitputsad stenkyrka** med ett rektangulärt långhus samt en **rektangulär sakristia i öster och ett vapenhus i väst**. Kyrkan har en för tiden typisk lanterninhuv med tätspröjsade fönster och ett karnisformat tak. Långhuset har ett **kopparbeklätt mansardtak** med en takryttare över den östra gavelspetsen. Takryttaren tillkom 1911 och innehåller en skorsten. Sakristian har **ett brutet kopparbeklätt pulpettak**. Taken var ursprungligen klädda med handklivet träspån som regelbundet tjärades. Koppertaken lades 1950.

Den östra gaveln på kyrkan hade innan 1911 haft ett brutet tak, men vid en omdragning av rökkanaler höjdes nocken och taket fick sitt nuvarande utseende. På denna gavel återfanns tidigare ett runt fönster som sattes igen 1911. Detta togs åter upp vid 1966 års renovering och en glasmålning sattes in, skapad av konstnären Per Lindblad från Gävle.

Kyrkans fasader genombryts av rundbågiga spröjsade fönster med gråmålade fönstersnicke-rier, fyra åt söder och fyra mot norr. Samtliga solbänkar är kopparbelagda. Mellan fönsterna återfinns två strävpelare som stöder kyrkorummets valv. På tornets västfasad är kyrkans entré belägen. Entrén har en målad dubbel träport samt en stentrappa, kompletterad med en modern handikappsramp i tryckimpregnerat trä. Kyrkan har tidigare haft entré mot söder vilken sattes

igen 1911 då man istället öppnade en ny entré på långhuset norrfasad. Denna ersattes under 1960-talet med ett fönster. I dag har kyrkan enbart entréer i väst samt på sakristians norrfasad.

På tornets västfasad förekommer ett stort rundbågigt spröjsat fönster som sträcker sig över två våningsplan. Fönstret härrör troligtvis från renoveringen 1966. I den övre delen av tornet vid klockornas placering återfinns mot vardera väderstreck ljudluckor av trä.

Sakristian har fönster på öst- och västfasaderna samt en personalingång i norr. En källarnedgång finns i öst uppförd i samband med 1911 års renovering.

Kyrkans interiör präglas av ett stort tegelmurat tunnvalv som sträcker sig över hela långhuset. Detta förstärks av gördelbågar som vilar på väggpilastrar vilka har dekorativa stuckornament i jugendstil. Stuckornamenten tillkom 1911. Kyrkans valv och samtliga väggar är vitkalkade förutom i kyrkorummets sydöstra hörn där de medeltida målningarna är framtagna samt i koret där en målad altartavla och altaret återfinns. Runt altaret är en altarrundel placerad. På vardera sida om altaret finns två dörrar vilka båda leder till sakristian. Dörrarna krönts av dekorativa överstycken. Predikstolen, som består av en korg från 1780-talet samt en baldakin från 1806, är placerad vid nordfasaden dit den flyttades 1966.

I Nora kyrka uppfördes 1806 en sk altarpredikstol, det vill säga en predikstol placerad över altaret och med en direktgång från sakristian. Denna bestod av en äldre predikstol samt en målning föreställande Korsfästelsen målad av O Arenius upphängd inom ett skenperspektiv föreställande ett draperi och ett par kolonner med ett bjälklag. Vid 1960 talets renovering flyttas dock predikstolen till nordväggen och kompletterades med en tidstypiska trappa i trä och stål. Denna kläddes in i trä 1996. Likaså togs dess originalfärger fram. Altarparitet omgestaltades genom att ett nytt altare muras, målningen av O Arenius sänks och kompletteras med ett överstycke av trä samt en sockel med metallbroderier komponerat av Anna-Lisa Odelqvist-Kruse, utfört av Libraria.

Kyrkorummet domineras av den slutna bänkinredningen uppförd i två kvarter samt en rad i södra koret. Bänkinredningen renoverades 1966. Gavelstyckena är grönmålade med spegeln i ljusare nyans. Invändigt är bänkinredningen målad i en gulbrun kulör och bänkarna har stoppade sitsar klädda i blått tyg. I bänkkvarteren trägolv lades in 1911. De stora gravstenar som tidigare fanns i kyrkans golv avlägsnades vid denna tid och det är troligtvis dessa hällar som idag är belägna på kyrkogården utefter södra långhuset. I övrigt består kyrkans golv av blankpolerad kalksten, som i koret är upphöjt i två trappsteg. Stengolvet lades in vid 1966 års renovering.

Mot väst finns orgelläktaren som kan nås via en trappa i kyrkorummet, upptagen 1994. Ursprungligen fanns här två läktare över varandra där orgeln var placerad på den övre. Den övre läktaren revs 1911 och orgeln flyttades till den nedre. På läktaren finns idag en orgel som byggdes 1966-1968. Orgelläktaren är målad i en grön nyans och på läktarbarriären finns 22 målningar föreställande apostlar och profeter. Dessa är utförda 1751 av målaren Johan Winge från Gävle. Målningarna har tidigare varit övertäckta men har tagits fram efter 1997. Via orgelläktaren nås även de i tornet belägna rummen i två våningar. Här återfinns ett litet samlingsrum med tillhörande pentry och toalett samt en våning upp ett förrådsrum där delar av kyrkans arkivalier förvaras. Via detta rum kan man genom trappa och steg nå vinden och tornet.

Sakristian är inredd i en modernare stil och här finns idag textilskåp, altare samt en sittgrupp i ljus ek, delvis från 1994-års renovering.

I vapenhusets entré har ett vindfång byggts under 1994. Detta är uppfört i glas och mässing. Vapenhuset är idag inredd till entré med kapprum, toalett samt hiss.

2.3 Kyrkogården

Kyrkogården omgärdas till största del av en bogårdsmur i huggen sten. Från kyrkogårdens sida är gräsmattan uppfylld mot kyrkomurens krön, vilket är relativt ovanligt. Kyrkogården karaktäriseras främst av den allé i norr som löper mellan den järngrindsprydda entrén i muren fram till kyrkan, och då troligtvis till den numera borttagna norrporten. Allén ligger i axel med församlingshemmets entré. Allén består främst av träslagen björk och ek.

Kyrkogården har utvidgats i olika omgångar, den äldsta delen återfinns i söder och avgränsas i dess norra del av de åtta pilastrar som troligtvis är placerade vid platsen för den äldre bogårdsmuren. Pilastrarna är i två par om fyra sammankopplade med kättingar. Det är troligt att kyrkogården under 1900-talets första hälft vidgats mot norr för att under 1970-talet ytterligare vidgas mot väst, vid gravkapellet. Där har man på senare tid även anlagt en minneslund. Denna del är omgärdad av staket, häckar och träd.

Kyrkogården har en lummig karaktär och är rikligt beväxt med äldre träd av trädslag som ask, björk, ek, rönn men även hagtorn och tuja. På den södra delen dominerar trädplanteringen av ek och björk och följer kyrkomuren. Den norra delen domineras, förutom allén, av rönn som är planterade mellan gravkvarteren. I övrigt förekommer häckar mellan de olika gångarna och kvarteren. I väst återfinns även en liten plats med bänkar kring en fontän.

Markytorna är till största del gräsbevuxna. Gångarna är asfalterade eller lagda med danska sjöstensplattor. På kyrkogårdens södra del återfinns några få större gravvårdar med höga gravstenar, några med järnkors samt några med stenram. I övrigt karaktäriseras kyrkogården av normala gravvårdar utan påkostade inslag. Utefter den södra långväggen ligger gravhällar från 1600- och 1700-talet. Norr om västporten står en gravhäll som tidigare varit placerad inne i kyrkan.

2.4 Redskapsbod

Norr om kyrkan återfinns en redskapsbod som ursprungligen haft funktionen som bårhus/likbod. Redskapsbodens uppförandeår har inte styrkts i källmaterialet men troligt är att den är härrör från tiden kring kyrkans uppförande. Byggnaden är vitputsad och har en kvadratisk form samt ett shingel (papp) beklätt tälttak. Mot söder återfinns en gråmålad träport och på norra och östra fasaden runda fönster.

2.5 Personalutrymmet /östra förrådet

Öster om redskapsboden och som en pendang till denna uppförs en ny byggnad, troligen under åren 1945-1947. Denna ersatte ett äldre uthus som fanns på platsen. Den nya byggnaden, som kallades östra förrådet, innehöll offentliga toaletter samt skräp- och vedbod.. I och med ett ökat behov av personalutrymmen byggs förrådet om 1994 för att omfatta utrymmen och pentry för kyrkans personal samt offentliga toaletter och förråd. Ombyggnaden

är ritad av Uppfelt och Wallerstedt arkitektkontor i Uppsala. Byggnadens arkitektoniska uttryck har anpassats efter redskapsboden. Förrådet är vitputsad och har en kvadratisk form samt ett tälttak. Entré och fönster återfinns på byggnadens västra och östra fasad.

2.6 Uppståndelsens kapell

På kyrkogårdens nordvästra hörn ligger Uppståndelsens kapell. Byggnaden är uppförd som ett gravkapell 1958-59 men fungerade under kyrkorenoeringen 1994 som gudstjänstrum och tillskrevs då namnet Uppståndelsens kapell. Idag finns det möjlighet att nyttja kapellet till såväl akter som begravingar, dop och vigsel samt mindre gudstjänster.

Kapellet har ett tidstypisk arkitektoniskt uttryck med en kubisk och sluten karaktär. Byggnaden är vitputsad och består av två kubiska byggnadsdelar samt en utskjutande taktäkt pelargång mot öst. Taket är platt och kopparbelagt. Under pelargången finns två dörrar i ek, ytterligare en återfinns på den västra fasaden. På söderfasaden finns ett smalt fönsterband bestående av fem höga och smala fönster.

2.7 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna.

Nora kyrka är av medeltida ursprung men om- och tillbyggdes grundligt 1783-86. Merparten av medeltidskyrkan revs under denna period och istället uppfördes en **hallkyrka** i sten med västtorn. Medeltida murverk är bevarade i kyrkans syd- och östmurar. Kyrkan har ett rektangulärt långhus med ett vapenhus i väst och sakristia i öst samt en för tiden karaktäristisk lanternin med ett karnisformat tak. Kyrkan som är vitputsad har idag kvar en tydlig 1700-tals karaktär trots att den genomgått ett flertal renoveringsperioder under 1900-talet.

Interiören uppvisar stilinslag från olika perioder där det mest iögonfallande är de framtagna kalkmålningarna i det sydöstra hörnet. Interiören utmärks även av långhusets tunnvalv och dess nyklassicistiska karaktär med inslag av dekorativa stuckornament i jugendstil. I den i övrigt stilrena och enkla kyrkan utmärker sig likaså altarmålningarna, predikstolen samt den medeltida dopfunten. På västläktaren återfinns orgeln från 1968 som väl harmonierar med det övriga kyrkorummet och därför är en god representant från 1960-talets renovering. Målningarna på läktarbarriären föreställande apostlar och profeter, utförda 1751 är en viktig bevarad detalj från det äldre kyrkorummet. Trots att interiören företräds av skilda konststilar från medeltid, 1700-, 1800- och 1900-talen förefaller kyrkorummet både harmoniskt, stilrent och stilmässigt väl sammanhållet.

Vid kyrkoanläggningen finns flera av de viktiga sockenfunktionerna bevarade. Kyrkomiljön karaktäriseras av den lummiga kyrkogården där allén samt de åtta pilastrarna norr om kyrkan är ett viktigt inslag. Likaså utgör kapellet från 1958 ett viktigt inslag i den äldre miljön.

- Kyrkans bevarade medeltida murverk samt den medeltida dopfunten utgör omistliga historiska dokument på grund av sin ålder.

- De äldre kalkmålningarna i kyrkorummets sydöstra hörn är även de på grund av sin ålder omistliga historiska dokument men även betydelsefulla för upplevelsen av kyrkorummet och dess historia.
- Altaruppsatsen samt predikstolen är även de viktiga dokument då de ursprungligen varit uppförda som en altarpredikstol. Målningarna med skenperspektiv föreställande draperi och kolonner är uppförda direkt på muren.
- Orgelläktaren och den moderna orgeln är två viktiga inslag från sina respektive tidsperioder och är karaktärsskapande element för kyrkorummet.
- Kyrkogården karaktäriseras av stenvuren, pilastrarna, allén och dess lummiga och gröna karaktär. Likaså inger och det moderna kapellet i öst samt gravhällarna vid långhusets sydfasad förståelse för kyrkans historiska kontinuitet.

2.8 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Otryckta källor:

Lantmäteriets arkiv

Ekonomisk karta, 1960, J133-12H4c62.

Riksantikvarieämbetet (RAÄ)

Kulturmiljöbild

Nora kyrkoarkiv (NK)

Sockenstämmoprotokoll 1797–1863 i avskrift.

Kyrkorådets protokoll åren 1798-1930 i avskrift.

KIII volym 3; Kyrkorådets protokoll åren 1927-1934.

KIII volym 4; Kyrkorådets protokoll åren 1935-1939.

KIII volym 5; Kyrkorådets protokoll åren 1940-1955.

N4; Nora kyrkoarkiv 1936-72.

O 1 a:3 Nora kyrka, kyrkans kyrkogård 1729-1931.

O1a:8, Kyrkorestaurering 1966 .

Kyrkorenovering 1991

Nedteckning av muntlig uppgift från snickare Gösta Holmström, 1990-tal.

Fotodokumentation; Skildring av Nora kyrka före och efter restaureringen 1965-1968,

Andersson, R. och Norling, G.

Ritningar över kyrkan och dess ombyggnad.

Västmanlands läns museum (VLM)

Länsstyrelsen i Västmanlands län; Beslut 2002-01-17, dnr: VLM020018.

Lunds universitet; Kvartärgeologiska avdelningen, Dendrokronologisk analys 27 januari

1998, dnr: VLM 970127.

Asp, M.; Konserveringsrapport, RAÄ dnr: 412-1468-2002, dnr: VLM 97:310-316.

Dellbeck, J.; Skrivelse 1994-07-20, dnr: VLM 93:290-316.

Franzén, A.; Besiktningssprotokoll 91-03-26, dnr: VLM 91:99-316.

Hammarskiöld, R.; Slutrapport 1996-10-04, dnr: VLM 97:310-316.

Hammarskiöld, R.; Minnesanteckningar 1996-06-11, dnr: VLM 94:310-316.

Hammarskiöld, R.; Skrivelse, 971127, dnr: VLM 97:310-316.

Sundström, K.; Skrivelse 1995-02-27, dnr: VLM 95:6-316.

Wenander, V.; Minnesanteckningar 1996-05-03, 1996-05-24, dnr: VLM 97:310-316.

Tryckta källor:

Grau, O.; *Beskrifning öfver Wästmanland*. Västerås 1904.

Kulturhistorisk byggnadsinventering i Heby kommun, Nora socken, Västmanlands läns museum, 1999.

Nisbeth, Å: *Nora kyrka*. Uppsala 1969.

Sjöström, I., Sporrang, U.; *Uppland – Landskapets kyrkor*. Stockholm 2004.

Tidernas kyrkplatser – 12 miljöer i Västmanlands län. Västmanlands läns museum, 1998.

Muntliga uppgifter:

Lars-Erik Sundin

Inventeringen är utförd 2006 07 06 av Anna Ahlberg, VLM.

Ansvar för kulturhistorisk karaktärisering och bedömning: Anna Ahlberg, VLM